

Wybrane ekspresywizmy i przezwiska odnoszące się do wyglądu człowieka, użyte w *Drodze przez wieś* Wincentego Burka na tle polszczyzny współczesnej

W niniejszym artykule analizie zostały poddane wybrane ekspresywizmy oraz przezwiska odnoszące się do wyglądu człowieka, użyte przez Wincentego Burka w *Drodze przez wieś*. Jest to zbiór 18 opowiadań, wydany w 1935 roku. Akcja utworów rozgrywa się w rodzinnej wsi pisarza, podsandomierskim Ocinku. Cechy dialektu północnomalopolskiego, a konkretnie gwary sandomierskiej¹, można odnaleźć również w *Drodze przez wieś*², zwłaszcza w partiach dialogowych i pisanych mową pozornie zależną.

Jako gwarowe ekspresywizmy przyjęto rzeczowniki pospolite oraz przymiotniki, które używane są na oznaczenie ludzi, mają zdolność określania wielu desygnatów, a poza treściami semantycznymi niosą również ładunek emocjonalny³. W analizie uwzględniono wyrazy lub znaczenia niewystępujące w języku ogólnym, ale też takie, które notują współczesne słowniki języka polskiego, lecz kwalifikują je jako potoczne, dawne lub gwarowe⁴. Nieoficjalnymi antroponimami poddanymi analizie są z kolei przezwiska⁵. Za Marią Biolik przyjęto, że przezwisko to nieoficjalna, indywidualna nazwa własna osoby, motywowana

---

¹ S. Cygan, *Z gwary świętokrzyskiej. Świat dawnej wsi w relacjach mieszkańców. Pogwarki. Twórczość ludowa. Słowniczek*, Kielce 2009, s. 404.

² Por. S. Urbańczyk, *W. Burka „Droga przez wieś”*, „Język Polski” 1936, XXI s. 29–31; M. Kamińska, *Stylizacja gwarowa w „Drodze przez wieś” W. Burka*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1957, t. 5, s. 171–195.

³ Por. A. Piechnik, *Wizerunek kobiety i mężczyzny w językowym obrazie świata ludności wiejskiej (na przykładzie gminy Zakliczyn nad Dunajcem)*, Kraków 2009, s. 10.

⁴ Por. MSGP, s. 6.

⁵ W *Drodze przez wieś* nie występują przydomki.

semantycznie, w większości przypadków używana podczas kłótni z przezywającym lub wtedy, gdy jest on nieobecny⁶.

Badania nad emocjonalnymi nazwami ludzi wielokrotnie były podejmowane przez dialektologów w perspektywie słowotwórczej i semantyczno-funkcjonalnej⁷. Dość wspomnieć o pracach z zakresu ekspresywizmów gwarowych Tadeusza Malca⁸, Józefy Kobylańskiej⁹, Józefa Kąsia¹⁰, Anny Piechnik¹¹ czy Renaty Kucharzyk¹². W długą tradycję badań dialektologicznych, przede wszystkim jednak onomastycznych, wpisują się analizy nieoficjalnych antroponimów – przezwisk i przydomków. Stały się one przedmiotem badań m.in. Marii Kamińskiej¹³, Teresy Gołębiowskiej¹⁴, Mariana Karasia¹⁵, Aleksandry Cieślukowej¹⁶, Beaty Ziajki¹⁷. Dotychczas o ekspresywizmach i przezwiskach w literaturze pisała m.in. Józefa Kobylańska¹⁸, badająca teksty Władysława Orkana.

W niniejszym artykule postanowiono odpowiedzieć na pytanie, czy apelaływy osobowe oraz odapelatywne komponenty nieoficjalnych antroponimów są używane we współczesnym języku polskim. Odpowiedź na nie umożliwi analiza porównawcza znaczenia wyrazów wyekscerpowanych z *Drogi przez wieś* z defini-

⁶ M. Biolik, *Przezwiseka i przydomki ludności wiejskiej (na przykładzie wsi Andrzejki w woj. łomżyńskim)*, „Onomastica” 1983, XXVIII, s. 174–175.

⁷ Por. R. Kucharzyk, *Gwarowe ekspresywizmy osobowe w polszczyźnie potocznej*, [w:] P. Żmigrodzki, S. Pręczyk-Kisielak (red.), *Bogactwo współczesnej polszczyzny*, Kraków 2014, s. 408.

⁸ T. Malec, *Nomina appellativa określające cechy ludzi w gwarze wsi Rachanie, pow. Tomaszów Lubelski*, „Roczniki Humanistyczne” 1969, XVII, s. 111–129.

⁹ J. Kobylańska, *Świat językowy Władysława Orkana. Słowa i stereotypy*, Kraków 1997; *Żeńskie nazwy pejoratywne w gwarze gorczańskiej*, [w:] U. Sokółska, P. Wróblewski (red.), *Słowa jak mosty nad wiekami*, Białystok 2003, s. 215–225.

¹⁰ J. Kąs, *Interferencja leksykalna słownictwa gwarowego i ogólnopolskiego (na przykładzie gwar orawskich)*, Kraków 1994; *Wizerunek mężczyzny i kobiety w tradycyjnej społeczności wiejskiej (na materiale gwar orawskich)*, [w:] M. Skarżyński, M. Szpiczakowska (red.), *Rozmaitości językowe ofiarowane Prof. dr. hab. Januszowi Strutyńskiemu z okazji Jego Jubileuszu*, Kraków 2002, s. 101–109.

¹¹ A. Piechnik, op. cit.

¹² R. Kucharzyk, op. cit.

¹³ M. Kamińska, *Nazwiska i przezwiseka ludności wieśniaczej w Łowickiem*, „Onomastica” 1958, IV, s. 79–120.

¹⁴ T. Gołębiowska, *Antroponimia Orawy*, Kraków 1971.

¹⁵ M. Karaś, *Imię, nazwisko, przezwiseko – nazwa osobowa w polszczyźnie*, „Onomastica” 1976, XXI, s. 19–40.

¹⁶ A. Cieślukowa, *Miejsce przezwiseka w systemie antroponimicznym (historia a współczesność)*, [w:] S. Warchoł (red.), *Rozprawy Slawistyczne*, t. 14: *Przezwiseka i przydomki w językach słowiańskich*, Lublin 1998, s. 71–80 i in.

¹⁷ B. Ziajka, *Językowo-kulturowy obraz świata społeczności wiejskiej utrwalony w przezwiskach i przydomkach (na przykładzie nieoficjalnych antroponimów mieszkańców Zagorza i wsi okolicznych w powiecie chrzanowskim)*, Kraków 2014.

¹⁸ J. Kobylańska, *Świat...*, op. cit.

cjami słownikowymi tych samych słów lub motywowanych tą samą podstawą słotwórczą. Za materiał porównawczy przyjęto słowniki gwarowe (SGP i *Słownik wyrazów gwarowych* W. Burka¹⁹), a także słowniki współczesnego języka polskiego (najstarszy i zarazem najbliższy chronologicznie opowiadaniem SJPDor, nowszy USJP i najnowszy, ciągle powstający WSJP PAN). Aby przekonać się, czy analizowane wyrazy mimo notowania lub nienotowania w źródłach leksykograficznych używane są w języku polskim po roku 1945, podjęto próbę udokumentowania ich występowania w autentycznej bazie materiałowej. Stanowią ją w pierwszej kolejności teksty włączone do NKJP. Jako drugie źródło przyjęto zasoby polskiego internetu.

W *Drodze przez wieś* można odnaleźć liczne nacechowane emocjonalnie apelatywy osobowe, które funkcjonują we współczesnym języku polskim, jednak przede wszystkim w odmianie potocznej. Przykładem jest ekspresywizm *chudzina*, którego Burek użył w następującym fragmencie: „odmieniał się i człowiek, nikł i małał w wyglądzie, wychudł na szczypę i ścieniał w pasie, że gdzie byś ta poznał w tej chudzinie dawnego Kaźmirza, najobjętniejszego chłopa na Ocinku”²⁰. Leksem *chudzina* został utworzony od przymiotnika *chudy* za pomocą deminutywno-pejoratywnego formantu *-ina*, nadającego wyrazom „odcień współczucia i pogardliwej wyrozumiałości”²¹. Określony w ten sposób mężczyzna od jakiegoś czasu „małał, wychudł na szczypę”²² i „ścieniał w pasie”. Został przeciwstawiony dumnie brzmiącemu, wzbudzającemu podziw, „najobjętniejszemu chłopa na Ocinku”. *Chudzina* to zatem w tekście ‘osoba zbyt chuda; tak chuda, że wzbudza litość’.

Definicje słownikowe omawianego apelatywu przedstawia tabela²³:

Chudzina			
SGP	SJPDor	USJP	WSJP
‘człowiek (lub zwierzę) chudy, mizerny, źle wyglądający’*	‘chuda osoba lub stworzenie’	‘z politowaniem o chudym człowieku lub zwierzęciu’	‘osoba bardzo chuda’

* SGP, s. 132.

¹⁹ W. Burek, *Słownik wyrazów gwarowych*, [w:] *Droga przez wieś*, Warszawa 1976, wyd. II, s. 221–237. Nie jest to źródło naukowe, jednak nie ma podstaw, by nie ufać jego wiarygodności, zwłaszcza że pisarz pochodził z przedstawianej wsi, zatem znał jej język.

²⁰ W. Burek, *Droga przez wieś*, op. cit., s. 36.

²¹ Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Spławiński, S. Urbańczyk, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1955, s. 222.

²² *Szczypa*, daw., dziś gw. ‘szczapa’. *Szczapa* ‘kawałek kłosa, okrągłaka rozłupanego wzdłuż na połowę lub na więcej części’ (SJPDor).

²³ W niektórych słownikach wyraz ma więcej niż jedno znaczenie. W tabeli uwzględniono wyłącznie znaczenia odnoszące się do wyglądu osoby lub faktu wzbudzania przez nią współczucia.

W przytoczonych słownikach leksem *chudzina*, niezależnie od uwzględnionej odmiany języka polskiego i daty wydania, oznacza przede wszystkim osobę chudą. SGP i USJP zwracają ponadto uwagę na odbiór desygnatu przez patrząc na niego osoby – *chudzina* źle wygląda (SGP), wzbudza politowanie (USJP). WSJP nienaturalną chudość desygnatu podkreśla wykładnikiem stopnia cechy *bardzo*. Jeśli jednak zajrzemy do definicji przymiotnika podstawowego, okaże się, że *chudy* to ‘taki, który ma za mało ciała, przez co wygląda nieładnie i niezdrowo’. Sposób zdefiniowania wyrazu *chudzina* przyjęty w WSJP staje się zatem bliski słownikowi gwarowemu, wydobywa bowiem zły wygląd desygnatu. SJPDor pomija zarówno wysoki stopień chudości, jak i komponent współczucia. Żadna z analizowanych definicji słownikowych nie oddaje w pełni kontekstowego znaczenia ekspresywizmu *chudzina*, zaktualizowanego w *Drodze przez wieś*.

Leksem *chudzina* jest używany współcześnie w języku potocznym, co pokazują nie tylko słowniki, lecz także NKJP. Wyszukiwarka PELCRA pokazuje, że wyraz został w nim poświadczony w 205 cytatach ze 166 źródeł. Fraza *chudzina*** pojawia się najczęściej w prozie. Analiza tekstów zawartych w NKJP pozwala sądzić, że w tekstach współczesnych, podobnie jak w *Drodze przez wieś*, ten wyraz niesie negatywne konotacje. Osoba określana *chudziłą* przywodzi skojarzenia z chorobą i głodem, przeciwstawia jej się zdrowych mężczyzn w sile wieku: „W przeddzień dorosłości nie przypominał tego, kim miał się potem stać, nawet fizycznie. Był chudziłą, niskim i drobnym, z ramionkami cieniutkimi jak u zagłodzonego kuraka [...]”²⁴. Ten apelatyw bywa używany w odniesieniu do kobiet, jednak również w negatywnym kontekście: „[...] krew mnie załała, jak zobaczyłam, jak taka chudzina się wypowiada o zdrowej dziecie. Co to ma wspólnego ze zdrowiem [...]”²⁵.

Znaczenie, nacechowanie emocjonalne oraz stylistyczne apelatywu *chudzina* są takie same w *Drodze przez wieś* i w tekstach współczesnych.

W analizowanych opowiadaniach jednym z onimów motywowanych wyglądem desygnatu jest przezwisko *Siwy Kaźmirz*. Nazywany tak mężczyzna osiwił zbyt szybko (przed 50. rokiem życia). Przewisko ma postać grupy nominalnej. Jak pisze A. Cieślíkowa, pierwszy człon onimu w postaci grupy nominalnej wskazuje wprost na cechę przeżywaną osoby, zatem może być używany również w pozycji predykatywnej – *Kaźmirz jest Siwy*²⁶. Negatywna wartość antroponimu opiera się na znaczeniu przymiotnika *siwy*, funkcjonującego jako

²⁴ M. Piątkowska, *Krakowska żałoba*, Warszawa 2006 (NKJP).

²⁵ *Korpus języka mówionego PELCRA* (NKJP).

²⁶ Por. A. Cieślíkowa, *Sposoby przenoszenia apelatywów do kategorii nazw osobowych*, [w:] K. Zierhoffer (red.), *V Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna. Poznań 3–5 września 1985. Księga referatów*, Poznań 1988, s. 87.

kategoria estetyczna, obciążonego pejoratywną konotacją. Nienaturalna biel włosów implikuje bowiem powszechnie starość. Kaźmirz osiwił jednak zbyt wcześnie, zanim zdążył się zestarzeć. Zatem nadanie mu takiego przezwiska piętnuje raczej nienaturalność, z jaką osiwił. Służy wyrażeniu zdziwienia czymś, co odbiega od normy. Najlepiej ilustruje to poniższy fragment, mówiący o odmiennym wyglądzie bohatera: „Maścią bieluńskiego gołębia zakwitła ta głowa, odróżniła się wywrotnie od pogłowia ocińskich chłopów i nadała przezwisko, co na pewno do śmierci od Kaźmirza nie odstanie. Siwy Kaźmirz z Ocinka, to ten właśnie Kaźmirz, co ma głowę białawą”²⁷.

Przymiotnik siwy przynależy do ogólnej odmiany polszczyzny, nie notują go zatem słowniki gwarowe. Pozostałe źródła leksykograficzne definiują go następująco:

Siwy		
SJPDor	USJP	WSJP
1. ‘o włosach: pozbawiony barwnika i mający wskutek tego kolor białoszary, srebrzystoszary’; 2. ‘mający siwe włosy, pokryty siwymi włosami’	1. ‘o włosach: pozbawiony barwnika i mający wskutek tego kolor białoszary, srebrzystobiały’; 2. ‘mający siwe włosy, pokryty siwymi włosami’	1. ‘o włosach człowieka: taki, który utracił pierwotną barwę i ma kolor jasnoszary, niemal biały, z odcieniem srebrzystym’; 2. ‘mający na głowie siwe włosy’

Definicje słownikowe oddają znaczenie komponentu przymiotnikowego przezwiska *Siwy Kaźmirz*, jednak w przytoczonym cytacie z *Drogi przez wieś* została wyraźnie wyłożona motywacja nadania tego przezwiska konkretnemu bohaterowi – nie tylko siwe włosy, ale przede wszystkim ich zbyt szybkie pojawienie się.

Antroponimy motywowane jasnymi włosami można znaleźć w języku współczesnym. Podobnie jak w *Drodze przez wieś*, zdarza się, że nie konotują starości, lecz przekazują zdziwienie twórców przezwiska nienaturalnym kolorem włosów desygnatu. Przykładowo antropoleksem *Śiwy* w gwarze Zagórza badanej przez B. Ziajkę został nadany osobie nie osiwiącej, a o bardzo jasnych blond włosach²⁸. Podobne antroponimy można znaleźć w języku ogólnopolskim. Piszą o nich m.in. młodzi uczestnicy dyskusji internetowej, wypowiadający się na temat przezwisk nadawanych szkolnym kolegom, zatem również osobom, które

²⁷ W. Burek, op. cit., s. 17.

²⁸ B. Ziajka, op. cit., s. 317.

nie mają jeszcze naturalnie siwych włosów, np.: „Siwa to moja kuzynka. Siwa, bo ma taki blond biały, ale nie biały jak babcia”²⁹.

W języku współczesnym, podobnie jak w *Drodze przez wieś*, przymiotnik *siwy* bywa używany jako przezwisko odsyłające do koloru włosów desygnatu. Mimo iż siwy kolor jest cechą prototypową osób starszych, sam przymiotnik nie musi konotować starości, lecz może wskazywać po prostu na nienaturalną, nieprototypową barwę włosów.

Apelatywem określającym w *Drodze przez wieś* zaniedbanego mężczyznę jest ekspresywizm *parszywiec*. Został utworzony od przymiotnika *parszywy* poprzez dodanie formantu *-ec*, służącego m.in. do tworzenia derywatów oznaczających posiadaczy cech określonych motywującym przymiotnikiem³⁰. W znaczeniu dosłownym jest to zatem ‘osoba, która ma parszywe (okryte parchami) ciało’. W takim znaczeniu ten leksem występuje również w prozie W. Burka: „Siostra się nim brzydzi jak parszywcem, gardzi bratem w łachmanach, nie witać się z nim wyszła, ale wydziwiał”³¹. Wyraz *parszywiec* ma tu wyraźne nacechowanie pogardliwe. Konotuje brud i wywołane nim choroby. Określony w ten sposób derywat wzbudza obrzydzenie, odstręcza od siebie ludzi do tego stopnia, że ci nie chcą się do niego zbliżać, nawet mimo bliskich więzi. Zapewne obawiają się zarażenia.

Wyraz *parszywiec* notowany jest w *Indeksie*³² do SGP, nie wymieniają go jednak słowniki gwarowe. W słownikach języka polskiego ma następujące definicje:

Parszywiec		
SJPDor	USJP	WSJP
1. ‘obelżywie o człowieku godnym pogardy, brudnym, niechlujnym’; 2. <i>rzad.</i> ‘ten, kto ma parchy’	<i>pot. obraźl.</i> ‘człowiek godny pogardy, podły, niegodziwy’	<i>pogard.</i> ‘osoba, która postępuje w sposób pozbawiony zasad moralnych, szkodząc innym’

Każdy analizowany słownik podaje wtórne znaczenie wyrazu *parszywiec*. W każdym jest to osoba godna pogardy, co w SJPDor i w USJP zostało wyrażone w definicji, zaś w WSJP za pomocą kwalifikatora ekspresywnego – pogardliwego. SJPDor podaje, że jest to również osoba brudna i niechlujna, co przybliży tę

²⁹ zapytaj.onet.pl/Category/027,001/2,17629605,Znacie_kogos_kto_ma_przezwisko_siwy_gucio_gruby_rudy.html [dostęp: wrzesień 2018].

³⁰ Por. T. Kurdyła, *Funkcje formantów rzeczownikowych w polszczyźnie ludowej (na przykładzie trzech wsi podkarpackich)*, Kraków 2011, s. 97.

³¹ W. Burek, op. cit., s. 170.

³² J. Reichan (red.), *Indeks alfabetyczny wyrazów z kartoteki „Słownika gwar polskich”*, t. II: P–Ż, Kraków 1999.

definicję do kontekstowego znaczenia zaktualizowanego w *Drodze przez wieś*. Nowsze słowniki skupiają się wyłącznie na zachowaniu desygnatu – podłym, niegodziwym (USJP), wbrew zasadom moralnym, na szkodę innych (WSJP). Na szczególną uwagę zasługuje jednak fakt, że tylko najstarszy słownik, najbliższy czasowo twórczości W. Burka, notuje też drugie, dosłowne znaczenie, uznane za rzadsze: ‘ten, kto ma parchy’. W tym samym słowniku *parch* w znaczeniu medycznym i zootechnicznym został zdefiniowany następująco: ‘(dziś wychodzące z użycia) choroba skóry (u ludzi – zwykle na owłosionej części głowy) wywołana przez grzyb woszczynowy, grzybica woszczynowa’. Zarówno pierwsze znaczenie uwzględniające brud i niechlujstwo desygnatu, jak i drugie wskazujące na konkretną, zaraźliwą chorobę, wywołaną niskim poziomem higieny, bliskie są znaczeniu tekstowemu konotującemu zaniedbany, odstręczający wygląd desygnatu.

Wyraz *parszywiec* jest dość dobrze poświadczony w NKJP – w 159 cytatach pochodzących ze 114 współczesnych tekstów, głównie literackich oraz internetowych interaktywnych (fora, blogi). Tylko w jednym cytacie, internetowym, *parszywiec* to istota (kot) cierpiąca na grzybicę, od której można zarazić się chorobą: „Raz mi się zdarzyło zarazić od kota grzybicą, ale sama sobie jestem winna, mogłam obcego parszywca nie głaskać. Było widać, że jest chory”³³. W pozostałych użycie tego ekspresywizmu motywowane jest negatywnym zachowaniem desygnatu. Ilustrują to następujące cytaty: „[...] uważałem, że jak uciekną wszyscy uczciwi ludzie, to dopiero będą się cieszyć parszywcy”³⁴; „Najgorsze parszywce i złodzieje chodzą w garniakach i krawatach”³⁵.

We współczesnym języku polskim, zarówno w słownikach, jak i w tekstach, wyraz *parszywiec* na ogół funkcjonuje w znaczeniu wtórnym w stosunku do znaczenia zaktualizowanego w *Drodze przez wieś*, podanego jeszcze w SJPDor. Ze względu na internetowy cytat odnoszący się do grzybicy kota nie można jednak kategorycznie wykluczyć występowania tego ekspresywizmu w pierwotnym znaczeniu również współcześnie, zwłaszcza w języku potocznym.

Spora część ekspresywizmów użytych przez W. Burka w *Drodze przez wieś* to dyferencyjne wyrazy gwarowe. Nie są one notowane w słownikach współczesnego języka polskiego, próżno również szukać ich w obranej bazie materiałowej. Są jednak derywowane od wyrazów używanych również po 1945 roku. Spośród ekspresywizmów uwagę zwraca *podskubajka*. Wyrazu nie notują akademickie słowniki gwarowe. Jest jednak uwzględniony w *Indeksie*, a także w *Słowniku wyrazów gwarowych* W. Burka. W słowniku zamieszczono następującą definicję

³³ Systematyczne odrobaczanie dziecka, *Usenet*, 04.01.2003 (NKJP).

³⁴ M. Pinkwart, *Dziewczyna z Ipanemy*, Łódź 2003 (NKJP).

³⁵ 120 tys. wolontariuszy, *Usenet*, 12.01.2009 (NKJP).

podskubajki – ‘krótko ubrana’. Tak natomiast wyraz funkcjonuje w tekście: „Tylko jedna chałupa wyosobniła się od reszty. Do obrony przed zimą nie przysposobiła się wcale. Jak podskubajka stała pośród szeregu nie opatrzona i sieroca”³⁶. Przytoczony fragment to porównanie lichej, nieocieplonej chałupy do marznącej dziewczyny. Obie zapewne podobnie się trzęsą – jedna ulega drganiom pod wpływem wiatru, druga – z zimna.

W kartotece do SGP można znaleźć nie tylko wyraz *podskubajka*, ale również inne leksemy oparte na tej samej podstawie słowotwórczej. Są to m.in. apelatywy określające ludzi: *podskubanica*, *podskubek*, *podskubinka*³⁷. Ustalenie ich znaczenia wymagałoby pogłębionej analizy dialektologicznej, na którą nie pozwala ograniczone miejsce publikacji. Z pomocą przychodzi jednak SGOWiM, notujący zleksykalizowany imiesłów przymiotnikowy *podskubany* z definicją ‘do człowieka noszącego za krótki ubiór’³⁸.

Wszystkie przytoczone derywaty zostały utworzone od czasownika *podskubać* zamieszczonego w *Indeksie* SGP³⁹, a także w SJPDor i USJP.

Podskubać	
SJPDor	USJP
1. ‘skubiąc, wyrwać trochę pierza (zwłaszcza żywemu ptakowi); nieco oskubać’; 2. <i>wulg.</i> ‘uszczypnąć’	1. ‘skubiąc, wyrwać (wyrwać) trochę pierza (zwłaszcza żywemu ptakowi)’; 2. ‘obmacywać, szczypać kogoś, zwykle dziewczynę, kobietę’

W podstawowym znaczeniu czasownik *podskubać* w obu źródłach oznacza częściowe oskubanie (żywego) ptaka. *Podskubana* gęś czy kaczka, czyli taka, której wydarto nieco pierza, częściowo odsłania ciało. Motywacją dla derywatu *podskubajka* byłyby zatem niekompletność ubioru, noszenie zbyt krótkiego ubrania i przez to marznięcie. Warto jednak zwrócić uwagę na pochodne znaczenie czasownika. Skromność jest jedną z prototypowych cech wiejskiej kobiety. Zbyt śmiało odsłanianie ciała uznawane jest na wsi za gorszące⁴⁰. Przez społeczność odbierane jest jako prowokowanie mężczyzn, zachęcanie do seksualnych gestów, na co wskazują słownikowe definicje oznaczone numerem 2. *Podskubajka* byłyby

³⁶ W. Burek, op. cit., s. 104.

³⁷ J. Reichan (red.), op. cit., s. 66.

³⁸ SGOM, s. 170.

³⁹ J. Reichan (red.), op. cit.

⁴⁰ Por. A. Piechnik, op. cit., s. 102.

zatem dziewczyną, którą mężczyźni mogą podszczypywać w ciało odslonięte przez zbyt krótką spódnicę.

Wyraz *podskubajka* nie funkcjonuje w języku współczesnym, jednak jest derywowany od czasownika *podskubać*, notowanego w słownikach języka polskiego. Różnym gwarom są z kolei znane inne formy mające ten sam rdzeń, pierwotnie odnoszące się do częściowo oskubanego ptaka, a następnie przeniesione na człowieka noszącego zbyt krótki ubiór.

Ciekawym antroponimem funkcjonującym na łamach *Drogi przez wieś* jest przezwisko *Siajniasty Stasiok*: „[...] zaczynał się wściekłą uporu i Siajniasty Stasiok, co dostał za mało [...]”⁴¹. Niestety w żadnym opowiadaniu W. Burek nie wyraził *explicitie* motywu nadania bohaterowi takiego przezwiska. Wyraz nie jest notowany w naukowych źródłach leksykograficznych oprócz *Indeksu SGP*⁴². W ustaleniu jego znaczenia pomaga słowniczek W. Burka. Nie notuje on jednak przymiotnika *siajniasty*, lecz utworzone na tym samym rdzeniu ekspresywny rzeczownik *siajniągula* ‘krzywonogi’ oraz czasownik *siańdać się* ‘wlec się, człapać’. Z kolei F. Pluta⁴³, badając gwarę w prozie innego międzywojennego pisarza, S. Młodożeńca, urodzonego we wsi Dobrocice nieopodal Burkowego Ocinka, uznał, że przymiotnik *siajniasty* oznacza ‘osobę z krzywymi nogami’. Kolejnym pisarzem pochodzącym spod Sandomierza używającym w swojej prozie tego wyrazu jest W. Myśliwski: „Platfus, nie platfus, siajniasty, nie siajniasty, wszystko charakter. Mało jest ludzi, co równo chodzą, nie zdzierają”⁴⁴. Analizująca ten cytat R. Janicka-Szysko na podstawie wywiadu z emerytowaną nauczycielką języka polskiego pochodzącą z okolic Sandomierza ustaliła, że ten wyraz może oznaczać ‘1. człowiek powolny, nieudacznik, gapa; 2. człowiek, który chodzi nieudolnie, niezgrabnie, powłóczy nogami, pociąga nimi’⁴⁵. Przytoczony cytat z W. Myśliwskiego wskazuje z pewnością na uzasadnione przypuszczenia w kontekście znaczenia 2. Potwierdza to również przysłówek odprzymiotnikowy *siajniasto*, również spotykany w prozie W. Myśliwskiego: „[...] ona żaba, a on świeca. Ona idzie siajniasto, a on jakby pod orkiestrę szedł”⁴⁶. Krzywe (wygięte, o nieprawidłowym kształcie) nogi z pewnością utrudniają czy nawet uniemożliwiają zgrabne poruszanie się. Zatem definicja zaproponowana przez R. Janicką-Szysko i ilustrujące ją cytaty nie podważają znaczenia przyjętego przez W. Burka

⁴¹ W. Burek, op. cit., s. 13.

⁴² J. Reichan (red), op. cit., s. 259.

⁴³ F. Pluta, *Gwara w utworach współczesnych pisarzy pochodzenia północnomalopolskiego*, Wrocław 1971, s. 7–47.

⁴⁴ W. Myśliwski, *Ostatnie rozdanie*, Kraków 2013 (NKJP).

⁴⁵ R. Janicka-Szysko, *Językowa kreacja rzemiosł i rzemieślników w powieści Wiesława Myśliwskiego Ostatnie rozdanie*, „Język. Religia. Tożsamość” 2017, nr 2(16), s. 179.

⁴⁶ W. Myśliwski, *Widnokrąg*, Warszawa 1996 (NKJP).

i F. Plutę. Wręcz przeciwnie – dopełniają je. Burkowy *Siajniasty Stasiok* to zatem ‘Stasiok, który ma krzywe nogi i przez to chodzi niezgrabnie, kuleje lub powłóczy nogami’.

Powyższa analiza pozwala przypuszczać, że wyraz *siajniasty*, pochodzący z sandomierskiej gwary, funkcjonuje współcześnie, ale tylko wśród osób znających tę gwarę i świadomie się nią posługujących (W. Myśliwski) lub tylko mających ją w swoim słowniku biernym (interlokutorka R. Janickiej-Szysko).

Do ostatniej grupy ekspresywizmów użytych przez W. Burka wyodrębnionej na podstawie relacji do języka współczesnego przynależy wyraz *minas*. Nie notują go akademickie słowniki gwarowe ani słowniki ogólne języka polskiego. Poświadczenia wyrazu nie udało się odnaleźć w przyjętej bazie materiałowej. Apelatyw *minas* nazywa młodego mężczyznę, dbającego o wygląd: „Grzesiowi nazad do domu, do ojca. Wraciał z lekką myślą [...]. Był już teraz kawalerczakiem, minasiem i wodzirejem na graniach”⁴⁷. Najprawdopodobniej leksem został utworzony od rzeczownika *mina* za pomocą sufiksu *-as*, pełniącego funkcję hipokorystyczno-deprecjonującą. Ekspresywizm służy więc wyśmianiu natury młodego mężczyzny, który nazbyt przykłada uwagę do swojego wyglądu, co może być traktowane jako symptom próżności, a dodatkowo także zniewieścienia (strojenie się jest powszechnie domeną kobiet) i niedorobłości (mężczyzna nazwany *minasiem* w *Drodze przez wieś* jest jeszcze młodzieńcem). W świecie przedstawionym przez W. Burka, jak i w ogólniejszym językowo-kulturowym obrazie mieszkańca wsi u mężczyzn ceni się bowiem przede wszystkim te cechy, które przekładają się na użyteczność w gromadzie. Przymioty utrudniające wykonywanie obowiązków związanych z prowadzeniem gospodarstwa są deprecjonowane⁴⁸.

W słowniku W. Burka apelatyw *minas* został zdefiniowany jako ‘elegant’. M. Kamińska w rozprawie dotyczącej języka *Drogi przez wieś* zaproponowała definicję ‘elegant wiejski’⁴⁹. O tym, że wyraz został zaczerpnięty przez W. Burka z podłoża gwarowego ziemi sandomierskiej, pisze F. Pluta, który analizuje elementy gwarowe w nieco nowszych opowiadaniach W. Burka, napisanych w 1948 roku i zebranych w tomie *Nawałnica* z 1968 roku. Użycie omawianego ekspresywizmu ilustruje cytat: „[...] widać ją z miejskimi minasiami [...]”⁵⁰. F. Pluta podaje definicję ‘elegant’, a także zastrzega, że wyraz jest mu znany z autopsji z rodzinnej wsi Ostrowce położonej nieopodal Buska-Zdroju.

⁴⁷ W. Burek, op. cit., s. 89.

⁴⁸ Por. M. Miśkiewicz, *Obraz pracy w gospodarstwie chłopskim utrwalony w prozie stylizowanej na ludowość (na przykładzie Drogi przez wieś Wincentego Burka)*, „Literatura Ludowa” 2016, nr 2(60), s. 62.

⁴⁹ M. Kamińska, op. cit., s. 171.

⁵⁰ W. Burek, *Nawałnica. Opowiadania*, Warszawa 1968, s. 114.

Po 1945 roku apelatywem *minas* posługiwał się w literaturze W. Burek, pamięta go z czasów młodości F. Pluta. Jednak ze względu na brak poświadczenia w źródłach leksykograficznych i w tekstach współczesnych innych autorów, w przeciwieństwie do omówionego wyżej przymiotnika *siajniasty*, zdecydowano się zaklasyfikować go do grupy wyrazów, które wyszły z użycia.

Przeprowadzona analiza wybranych ekspresywizmów i antropoleksemów użytych w *Drodze przez wieś* w odniesieniu do języka współczesnego stanowi punkt wyjścia do dalszych badań na temat obecnego funkcjonowania gwary z początku XX w. w różnych warstwach polszczyzny – w języku ogólnym i w gwarach. Wyniki przeprowadzonego eksperymentu pokazują, że gwarowe ekspresywizmy i przezwiska w relacji do języka współczesnego można zaklasyfikować do co najmniej pięciu grup. Pierwsza grupa (*chudzina*, *Siwy Kaźmirz*) obejmuje ekspresywizmy i odapelatywne komponenty przezwisk powszechnie dziś używane, zarówno w gwarach, jak i w różnych warstwach stylistycznych języka ogólnego, w takim samym znaczeniu jak w *Drodze przez wieś*. Do drugiej klasy (*parszywiec*) można włączać wyrazy, które od czasu wydania opowiadań upowszechniły się w języku ogólnym w innym znaczeniu, niż używał ich W. Burek.

Kolejne trzy kategorie łączy relacja języka opowiadań stylizowanego na gwara sandomierską do gwar współczesnych. Pierwszą (*podskubajka*) stanowią leksemy niepoświadczone w słownikach materiałowych i w bazie tekstów. Z łatwością można jednak odnaleźć w gwarach inne wyrazy pochodzące od tej samej podstawy słowotwórczej, nazywające ten sam lub podobny derywat. Wyrazy z grupy czwartej (*Siajniasty Stasiok*) używane są współcześnie, ale tylko przez osoby znające gwara sandomierską i świadomie się nią posługujące. Z kolei ostatnią grupę (*minas*) prezentuje wyraz pochodzący z gwary sandomierskiej, którego nie udało się udokumentować tekstem wydanym po roku 1945, nienapisanym przez samego W. Burka.

Szczegółowa analiza leksykalna wszystkich ekspresywizmów i apelatywnych komponentów przezwisk występujących w twórczości W. Burka w odniesieniu do języka współczesnego wraz z pogłębioną analizą semantyczną umożliwi odtworzenie językowo-kulturowego obrazu świata utrwalonego w *Drodze przez wieś* oraz w tekstach współczesnych i porównanie ich ze sobą. Poruszona problematyka wymaga zatem dalszych badań.

Wykaz skrótów

MSGP – J. Wronicz (red.), *Mały słownik gwar polskich*, Kraków 2009.

NKJP – Narodowy Korpus Języka Polskiego; http://www.nkjp.uni.lodz.pl/index_adv.jsp [dostęp: wrzesień 2018].

- SGOM – D. Kołodziejczykowa, K. Sobolewska (red.), *Słownik gwar Ostródzkiego i Mazur*, Warszawa 2014, t. VI.
- SGP – J. Reichan (red.), *Słownik gwar polskich PAN*, Kraków 1992, t. IV, z. 1 (10).
- SJPDor – W. Doroszewski (red.), *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1958–1969; <http://sjpd.pwn.pl> [dostęp: wrzesień 2018].
- USJP – S. Dubisz (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, Warszawa 2003; <https://usjp.pwn.pl/> [dostęp: wrzesień 2018].
- WSJP – P. Żmigrodzki (red.), *Wielki słownik języka polskiego PAN*, 2010–2018; <http://wsjp.pl/> [dostęp: wrzesień 2018].

Selected expressivisms and nicknames referring to the human appearance used in the cycle *Droga przez wieś* by Wincenty Burek against the background of contemporary Polish language

Summary

The undertaken research answers the question whether the expressivisms and components of nicknames excerpted from the cycle *Droga przez wieś* (1935) by Wincenty Burek are used (noted in dictionaries and documented in texts) in contemporary Polish language in a general variant and in dialects. The article presents the comparative analysis of meanings used by the author and dictionary definitions of the same words or based on the same core.

Keywords: expressivism, nickname, general variant of Polish, dialect

Słowa kluczowe: ekspresywizm, przezwisko, polszczyzna ogólna, dialect